

Výpověď archeologických pramenů o prostorovém vývoji jihovýchodní části Brna ve 12.–15. století na příkladu parcely někdejšího domu Josefská 7

RUDOLF PROCHÁZKA – ANTONÍN ZŮBEK

Abstrakt: Článek se zabývá vývojem zástavby na parcele domu Josefská 7 v jihovýchodní části města Brna u městské hradby. Středověkému období přecházely aktivity starší až pozdní doby bronzové. Středověké osídlení se člení do čtyř základních období, z nichž první, z druhé poloviny 12. a počátku 13. století, je ještě předlokační, s doklady kovolictví. Od druhé čtvrtiny 13. století přistupují prvky zástavby typické pro středověké město – podsklepené domy, jímky. Až do konce středověku nebyla prokázána přítomnost zděného domu, a ani čelo parcely nebylo úplně zastavěno. Vývoj zástavby byl srovnán s některými odkrytými plochami v okolí, které vykazují určité shodné rysy (Josefská 8, areál minoritského kláštera, Františkánská ulice).

Clíčová slova: Město – Brno – parcela – středověk – vývoj zástavby.

Archaeological Evidence of the Building Development in the South-eastern Part of Brno in the 12th–15th Centuries, Derived from the Plot of a House that Stood at Josefská 7

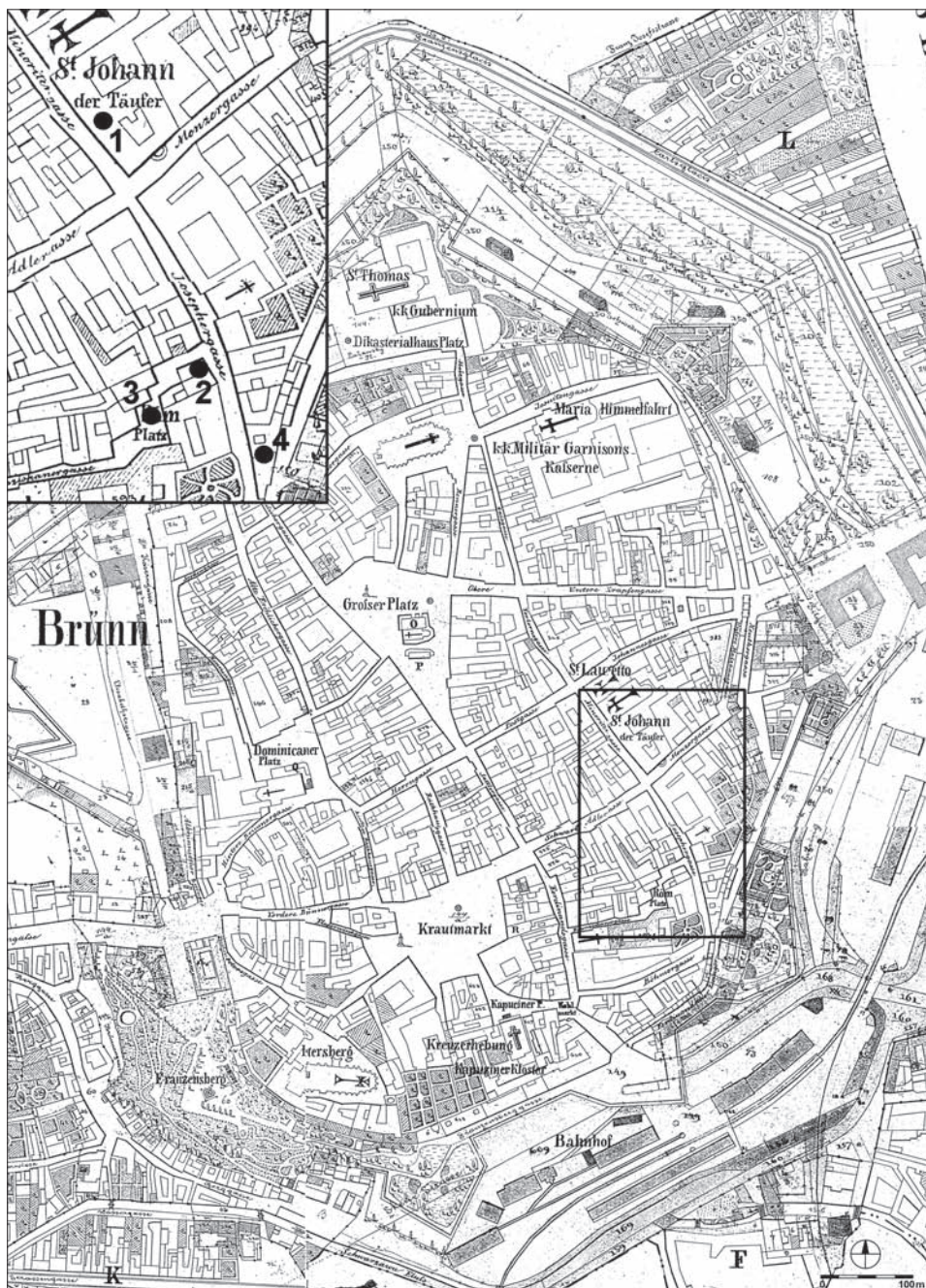
Abstract: This article discusses the development of a plot at Josefská Street 7, situated in the south-eastern part of Brno, by the town walls. Activity on the site precedes the Middle Ages, dating from the early and late Bronze Ages. Medieval settlement falls into four basic periods, the first of which, spanning the second half of the 12th century and the early 13th century, was a pre-residence period, with evidence of metallurgy. From the second quarter of the 13th century onwards, building elements typical of medieval towns featured, houses with cellars and refuse pits. Until the end of the Middle Ages there is no evidence of masonry construction and the front part of the plot was not completely built-up. The development of building here has been compared with other plots excavated in the vicinity and they show certain identical features (Josefská 8, Minorite monastery complex, Františkánská Street).

Key words: Town – Brno – plot – Middle Ages – building development.

Jihovýchodní část historického Brna v hradbách zahrnuje ulice Orlí, Františkánská, Minoritská a Josefská; jde o podstatný díl městské čtvrti Měniná (Vičar 1965, zvl. 270–273; obr. 1). Zde proběhla v letech 1987–2007 řada záchranných archeologických výzkumů, které poskytly zajímavý vhled do různorodých, relativně málo narušených terénních situací (Cejnková–Loskotová 1992; Dejmal et al. v tisku; Holub et al. 2002, 96, 97; 2007, 430, 431; 2008, 365, 368, 369; 2009, 354–357, 362, 363; Peška 1999; Zůbek 2002; Procházka 2000; 2010, 228–230; 2011, 212–219; Procházka–Hložek–Holubová Závodná 2011). V této stati se zaměříme na výsledky odkryvů jednoho z nich v Josefské ulici 7 (č. p. 513, parcela 231).

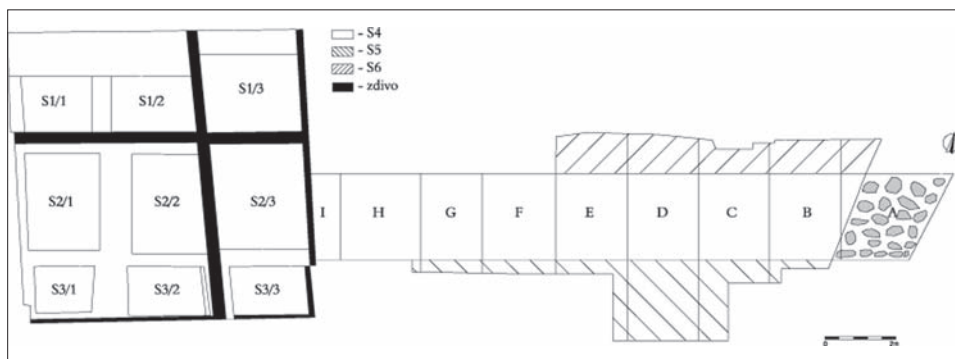
Městiště se nachází v jižním cípu bloku sevřeného ulicemi Orlí, Novobranská a Josefská. Historická parcela přiléhala na východě k městské hradbě, na západě k vozovce Josefské ulice. Až do roku 1989 zde stával, stejně jako na sousední parcele Josefská 9, jednopatrový klasicistní dům, jehož čtyři křídla obklopovala malý dvorek. Předstihový záchranný výzkum zde proběhl po demolici stavby nejdříve v letech 1988–1992 (především 1989–1991) v souvislosti se záměrem vybudovat zde objekt pro Technické muzeum a další etapa roku 2001 při výstavbě polyfunkčního domu. Celkem bylo odkryto 169 m², tedy zhruba polovina středověké parcely. V západní části šlo o plochu členěnou na sondy 01–03, vždy po třech sektorech 01–03; na ni navázala sonda 4 dosahující až k hradbě, členěná na sektory A–I (obr. 2, obr. 5). Bohužel odkryvu asi 50 m² z tohoto městiště roku 2001 předcházelo vážné narušení stávajících souvrství, takže se plošně zkoumaly jen zahloubené objekty v úrovni pravěké vrstvy (holocénního půdního typu), výše položené souvrství jen v řezech.

Absolutní chronologie se opírá především o keramické nálezy, na jejichž základě byl od 90. let minulého století vytvářen systém intervalové chronologie, který ovšem bude třeba dále ověřovat a zpřesňovat pomocí absolutních opor – dendrodat a mincí (naposled Procházka–Peška 2007). V jižní části historického jádra města jde snad již o závěr horizontu RS 4.2 (druhá polovina 11. až první polovina 12. století), RS 4.3 (druhá polovina 12. století),

Obr. 1. Brno. Lokality zmíněné v textu na plánu města z roku 1843. 1 – minoritský klášter; 2 – Josefská 8 (jižní soused Josefská 10); 3 – Františkánská ulice, východní část, tzv. Římské náměstí; 4 – Josefská 7. Archiv města Brna. Upravila L. Sedláčková.

Abb. 1. Brno. Im Text einer Karte von 1843 erwähnte Fundstellen. 1 – Minoritenkloster; 2 – Josefská-Str. 8 (südlicher Nachbar Josefská-Str. 10); 3 – Františkánská-Str., östlicher Teil, sog. Römerplatz; 4 – Josefská-Str. 7. Archiv der Stadt Brno. Modifizierung L. Sedláčková.

Obr. 2. Brno, Josefská 7. Členění plochy výzkumu z let 1988–1992. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

Abb. 2. Brno, Josefská-Str. 7. Flächengliederung der Grabungen aus den Jahren 1988–1992. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

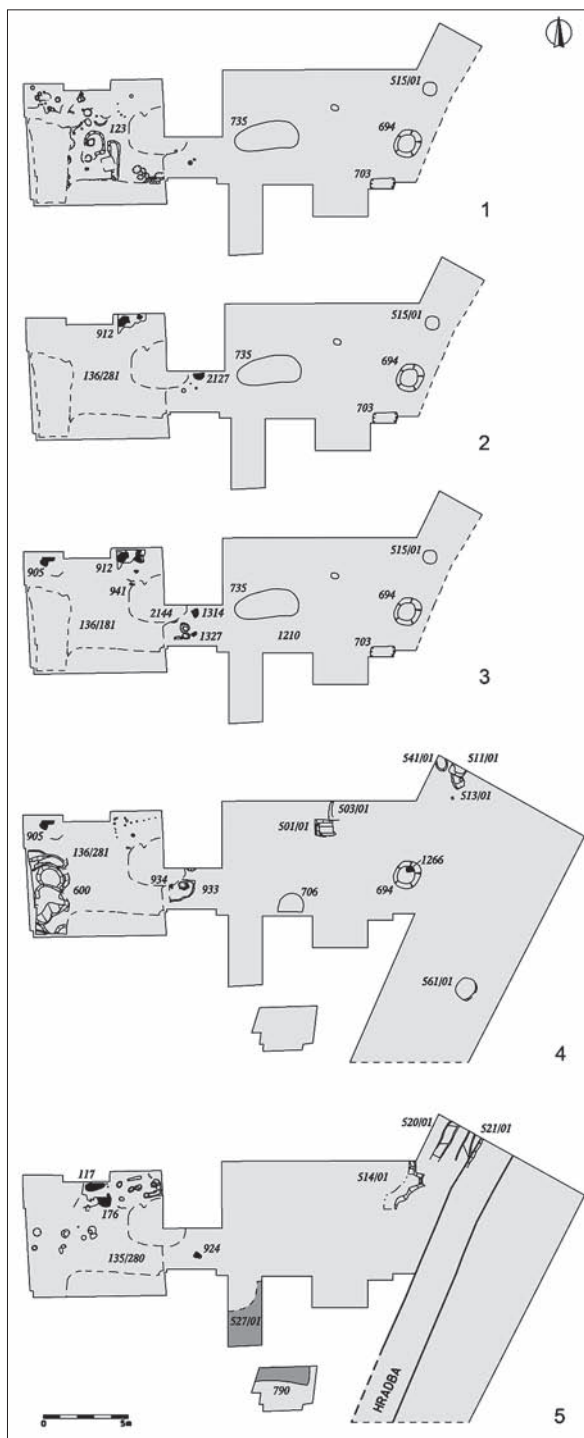
VS 1.1 (první čtvrtina či třetina 13. století), VS 1.2 (druhá čtvrtina 13. století s možným mírným přesahem za polovinu), VS 2.1 (poslední třetina či čtvrtina 13. století až první polovina 14. století), VS 2.2 (druhá polovina 14. až první čtvrtina 15. století – příklady viz obr. 7–10), následné období pozdního středověku až do přelomu 15./16. století lze dále členit nejméně do dvou, případně tří subfází, jejich náplň však ještě nebyla v dostatečné míře stanovena. Také horizonty VS 1.2 i VS 2 lze ještě dále dělit na dvě fáze, rozpoznatelné ovšem jen u některých souborů.

Lokalita patří k těm, kde se dochovaly relikty kontinuálního osídlení od 12. do 15. století v podobě souvrství o mocnosti 0,8–1,1 m doplněné jámami někdy zasahujícími hluboko do spraše. V západní, větší části parcely se až do vzdálenosti přibližně 15 m od uliční čáry plynule vyvíjelo sídlištní souvrství až do poloviny 15. století (obr. 4), zatímco ve východní části (zbývajících asi 8 m) byla akumuláční činnost poměrně slabá až do pozdního středověku či počátku novověku, kdy byl terén až k hradbě zvýšen navážkami o zhruba 40–60 cm. Zvyšování terénu pokračovalo i v novověku; v přední části městiště do vzdálenosti asi 8 m od čela byla na počátku 17. století uložena víceméně jednodolitá vrstva asi o mocnosti 50–70 cm, ve zbývajícím úseku se vytvořilo členitější novověké souvrství o mocnosti 1–1,6 m. Městiště patří k těm několika málo brněnským příkladům, kde se středověké vrstvy a výkopy dochovaly vzhledem k omezenému rozsahu podsklepení až k uliční čáře, bohužel přiléhající plocha komunikace nebyla zkoumána; informace o vývoji středověkých povrchů v historické vozovce Josefské ulice lze čerpat jen z několika malých sond v jiných, dosti vzdálených místech.

Pobyt komunit starší, mladší a pozdní doby bronzové po sobě zanechal v kulturním souvrství přetvořený černozemní půdní typ a jámy zasahující do sprašového podloží (obr. 4, s. j. 123, obr. 12:7). Středověké osídlení vykazuje silné rysy kontinuity, do níž pronikají nové prvky, podsklepené dřevěné (či dřevohliněné) domy a jímky. Zcela postrádáme zděnou zástavbu a po celý středověk zůstala alespoň část uliční čáry volná. Pomineme-li pro potřeby tohoto zhuštěného výkladu množství dílčích mikrofází, lze vývoj pro přehlednost rozdělit z hlediska využívání osídlené plochy do několika hlavních etap.

1. Druhá polovina 12. až počátek 13. století

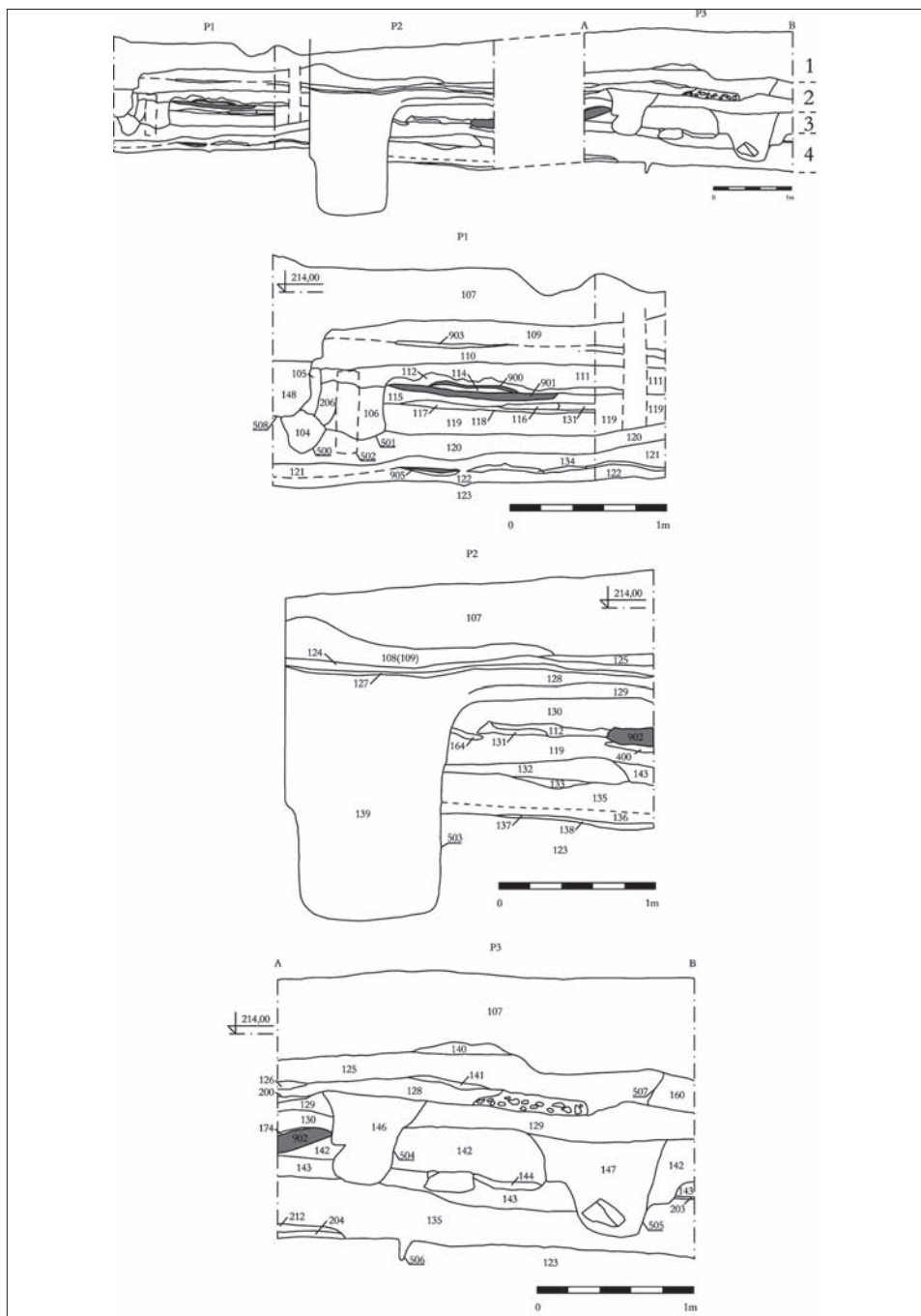
Nejstarší středověké osídlení na povrchu pravěké sekvence nelze zcela detailně rozfázovat, řada dílčích změn se však odehrála ve dvou keramických horizontech RS 4.3 a VS 1.1. Fragmenty vrstev a zejména zahluobené objekty vysloveně mladohradištního rázu (RS 4.3) s mincí Soběslava I. (1125–1140) a neznámým denárem z poslední třetiny 12. století (dle určení Jana Šmerdy) byly zjištěny ve střední a (jen jámy) zadní části městiště, tedy zřejmě bez prokazatelné vazby ke komunikaci historické Josefské ulice. Do tohoto horizontu patří přinejmenším spodní úroveň sledu lokálních aktivit v sektoru 03 sondy 01 – dvoufázové ohniště převrstvené podlahovou úpravou pro lehkou stavbu kúlové konstrukce (obr. 3:2–4,

Obr. 3. Brno, Josefská 7. Mikrofáze osídlení z 12. až poloviny 13. století (zjednodušeno). Archiv Archaia Brno, o. p. s.

Abb. 3. Brno, Josefská-Str. 7. Mikrophasen der Besiedelung vom 12. bis Mitte 13. Jhdt. (vereinfacht). Archiv Archaia Brno, o. p. s.

č. 912 a následná aktivita) a snad i některé z absolutně nedatovaných sloupových jam včetně části povrchové stavby blíže ke komunikaci zapuštěných do pravěkého souvrství (obr. 3:1). Přitom je zajímavé, že snad jen tři výplně jam neobsahují vůbec keramiku zařaditelnou do horizontu VS. 1.1, až na jednu jde však o velmi malé soubory. Daleko více je těch, kde se typičtí představitelé závěrečné fáze vývoje domácí produkce (srov. obr. 7:12, 16, 17) vyskytují v menšinovém podílu. Zdá se, že rozvoj mladohradištního osídlení zde třeba hledat nejspíše až ve druhé polovině 12. století, byť Soběslavův denár dovoluje uvažovat i o poněkud starších počátcích. V přední části městště (sektory 1 a 2 sond 01 a 02) obsahují nejstarší uložení na povrchu pravěké uložení místy již slabý podíl prvků VS 1.1 (zvláště bazální úroveň vrstvy 281 odpovídající vrstvě 122 a 138; obr. 1:P1, P2) na rozdíl od stejně situovaných vrstev v sektoru 03 a dále východněji. V předních sektorech také chybí zahloubené objekty jednoznačně zařaditelné do horizontu RS 4.3. To může naznačovat postup osídlení na přelomu 12. a 13. století směrem ke komunikaci; jde ovšem o hypotézu, kterou by bylo třeba ověřit na dalších plochách v sousedství. Až skoro u (mladší) hradby pracovala na přelomu 12. a 13. století kovolitecká dílna doložená odpadem v jámě 694 (obr. 3:1–4, obr. 5). Kromě kuchyňské keramiky obsahovala tyglíky ze zásobnic s kyjovitými nezdobenými okraji skupiny 12 s náznaky slévání mosazi a hranolek bronzoviny (Procházka–Hložek–Holubová Závodná 2011). Rámcově do 12. a počátku 13. století patří také obnovovaná ohniště a píčka ve střední části

Obr. 4. Brno, Josefská 7. Severní řez sektory 1–3 sondou 01 v přední části parcely. Nahoře spojený profil, níže pro lepší čitelnost jednotlivé úseky P1–P3. 1 – navázka 17. století; 2 – souvrství druhé poloviny 14. až první poloviny 15. století; 3 – sekvence druhé poloviny 13. až první poloviny 14. století; 4 – horizonty 12. až první poloviny 13. století; tmavě šedě zvýrazněna dna topenišť. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

Abb. 4. Brno, Josefská-Str. 7. Nördlicher Schnitt durch die Sektoren 1–3 mit Sonde 01 im vorderen Teil der Parzelle. Oben verbundenes Profil, darunter zwecks besserer Lesbarkeit die einzelnen Abschnitte P1–P3. 1 – Aufschüttung 17. Jhdt.; 2 – Schichtenfolge zweite Hälfte 14. bis erste Hälfte 15. Jhdt.; 3 – Sequenz zweite Hälfte 13. bis erste Hälfte 14. Jhdt.; 4 – Horizonte 12. bis erste Hälfte 13. Jhdt.; dunkelgrau hervorgehoben die Böden der Feuerstellen. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

plochy. Zatím není jasný rozsah zjištěného sídelního okrsku z doby před rokem 1200 v rámci celého předlokačního areálu v jižní části pozdějšího města. Na související ploše zkoumané při Novobranské ulici za městskou hradbou (parc. č. 228 – východní část –, 229, 230) byla zjištěna jediná jáma z té doby, jednoznačné doklady ovšem postrádáme z ploch Josefská 8 a 10 asi 15 m k severozápadu; jeden zahlužený objekt při absenci vrstev se uvádí z Josefské 15–19 necelých 100 m jihozápadně (Holub et al. 2009, 355). To potvrzuje teorii o spíše ostrůvkovitém, ne zcela souvislém charakteru osídlení horizontu RS 4.3. Kromě zmíněného výrobního zařízení postrádáme nálezy, které by vypovídaly něco o sociálním profilu sledované lokality, snad s výjimkou fragmentu šperku velké záušnice ze spletených drátků s přitepaným koncovým nástavcem ze zatím neanalyzované slitiny mědi z vrstvy 281 (136) asi ještě z 12. století (obr. 12:4). Odpovídá kruhovým šperkům z moravských stříbrných pokladů, například z Babic, zde o maximálním průměru asi 10–13 cm, které Vilém Hrubý interpretoval jako velké záušnice a které byly uloženy do země v první třetině 13. století (Hrubý 1960, zvl. 97–101).

2. Období druhé čtvrtiny až počínající druhé poloviny 13. století

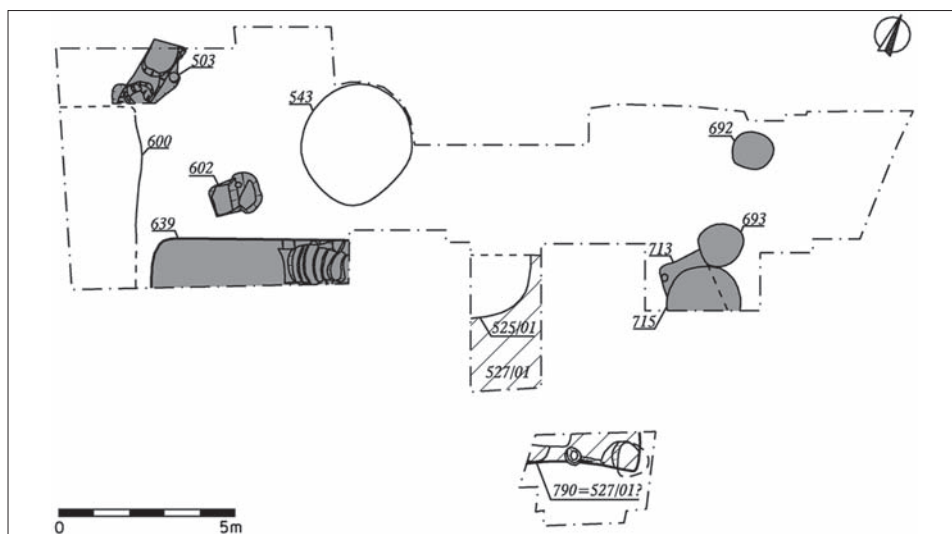
V keramickém horizontu VS 1.2, vyznačujícím se již menšinovým podílem pokročilé „vrcholně středověké“ keramiky odvozené z dolnorakouských předloh (Procházka–Peška 2007, zvl. 222–228), pozorujeme výrazný nárůst odpadu zejména v rámci bohaté souvislé vrstvy 120 (135, 280), zvláště v severozápadním koutě plochy (sonda 01, sektor 01) se silnou koncentrací kovářské strusky (obr. 3:5, obr. 5, obr. 8). Pokračování tohoto nakupení lze hledat na sousední parcele (dnes Josefská 5). V čele městiště se ještě nacházela rozměrná jáma (600) o hloubce 1,4 m vůči povrchu holocenní půdy (obr. 3:4). Nepochybně zasahuje do historické komunikace, její funkce je nejasná. Podle nečetných nálezů v nejspodnější úrovni mohla být vyhloubena již v horizontu VS 1.1, tedy na počátku 13. století, zaplněna je však ze sousedství vrstvami souvisejícími s uloženinou č. 120 spadající do VS 1.2 se struskami (obr. 4:P1). Snad ji lze považovat za hliník, ale zahloubení do spraše nebylo příliš výrazné, kopáči se probíjeli i zášypem pravěké jámy. Ještě v rámci sledovaného období byl výkop 600 zasypán do úrovně současného okolí. Nový prvek v zástavbě znamenal suterén dřevohliněného domu (obr. 6, s. j. 525/01=790, obr. 3:5) v hloubi jižní části parcely asi 8–11 m od uliční čáry (jeho přední část nebyla odkryta), podle keramiky v podlahových náslapech asi ještě z horizontu VS 1.2 (obr. 3:5, obr. 6). Dosahoval hloubky nejméně 1,6 m a jediný známý plošný rozměr (severoseverozápad–jihojihovýchod) činil při dně 6,1 m. Byly bohužel zkoumány jen jeho dva nevelké výseky, navíc porušené mladší jámkou a stavební sondou. Otisky ve vypálené mazanici naznačují srubovou konstrukci domu. Tehdy začala také stavba městské hradby o síle kolem 2 m (obr. 3:5, obr. 5). Byla postavena většinou ze stránskoskalských jurských vápenců a posazena mělce na vrstvu na hranu ložených kamenů, které byly zapuštěny do svrchní úrovně černozemní půdy. V severovýchodním výběžku parcely byly zjištěny dva nepravdělné mělké žlaby (s. j. 520, 521; hloubka do 20 cm) probíhající rovnoběžně s fortifikací a vyplněné šterkem s keramikou horizontu VS 1.2, které porušovaly jámy datovatelné do počátku 13. století. Žlaby snad vznikly během provozu při stavbě opevnění a posléze byly dorovnané kamenivem. Z nálezů lze upozornit na fragment keramického glazovaného koníka z vrstvy 280, dále neúplnou deformovanou záušnici z pleteného drátu ze slitiny mědi z vrstvy 120 o původním průměru snad kolem 4 cm (obr. 12:5) a drobný fragment cínového bronzu s asi 22 % cínu (Drábková 2009). Z vrstvy 1122 na povrchu vrstvy 280 pochází také poměrně překvapivý nález, a to hlavice sloupku z jurského krinoidového vápence zařaditelná do rané, tzv. cistercko-burgundské gotiky (obr. 11).¹

¹ Za konzultaci časového zařazení spolie děkuji Lubomíru Konečnému.

Obr. 5. Brno, Josefská 7. Pohled z jihojihozápadu směrem k městské hradbě (v pozadí) na sondu 4, stav po ukončení výzkumné sezóny roku 1991. Šipkou vyznačena jáma 694 s nálezy tyglíků z přelomu 12. a 13. století. Foto R. Procházka.

Abb. 5. Brno, Josefská-Str. 7. Blick aus südwestlicher Richtung zur Stadtmauer (im Hintergrund) auf Sonde 4, Zustand nach Beendigung der Grabungssaison 1991. Mit Pfeil gekennzeichnete Grube 694 mit Schmelztiegelfunden aus dem 12./13. Jhd. Foto R. Procházka.

Obr. 6. Brno, Josefská 7. Hlavní zahloubené objekty existující v období přibližně druhé čtvrtiny 13. století (hliník 600 s možným časnějším vznikem, suterén 527/01), přelomu 13. a 14. století (jímký 525/01, 543) a druhé poloviny 14. až první poloviny 15. století (suterén 639, jímký 692, 693, 713, 715; jámy 503, 602). Archiv Archaia Brno, o. p. s.

Abb. 6. Brno, Josefská-Str. 7. Ungefähr im zweiten Drittel des 13. Jhdts. existierende eingetiefte Hauptobjekte (Lehmgrube 600 mit möglicher früherer Entstehungszeit, Untergeschoss 527/01), 13./14. Jhd. (Abwassergruben 525/01, 543) und zweite Hälfte 14. bis erste Hälfte 15. Jhd. (Untergeschoss 639, Abwassergruben 692, 693, 713, 715; Gruben 503, 602). Archiv Archaia Brno, o. p. s.

3. Období druhé poloviny 13. až poloviny 14. století

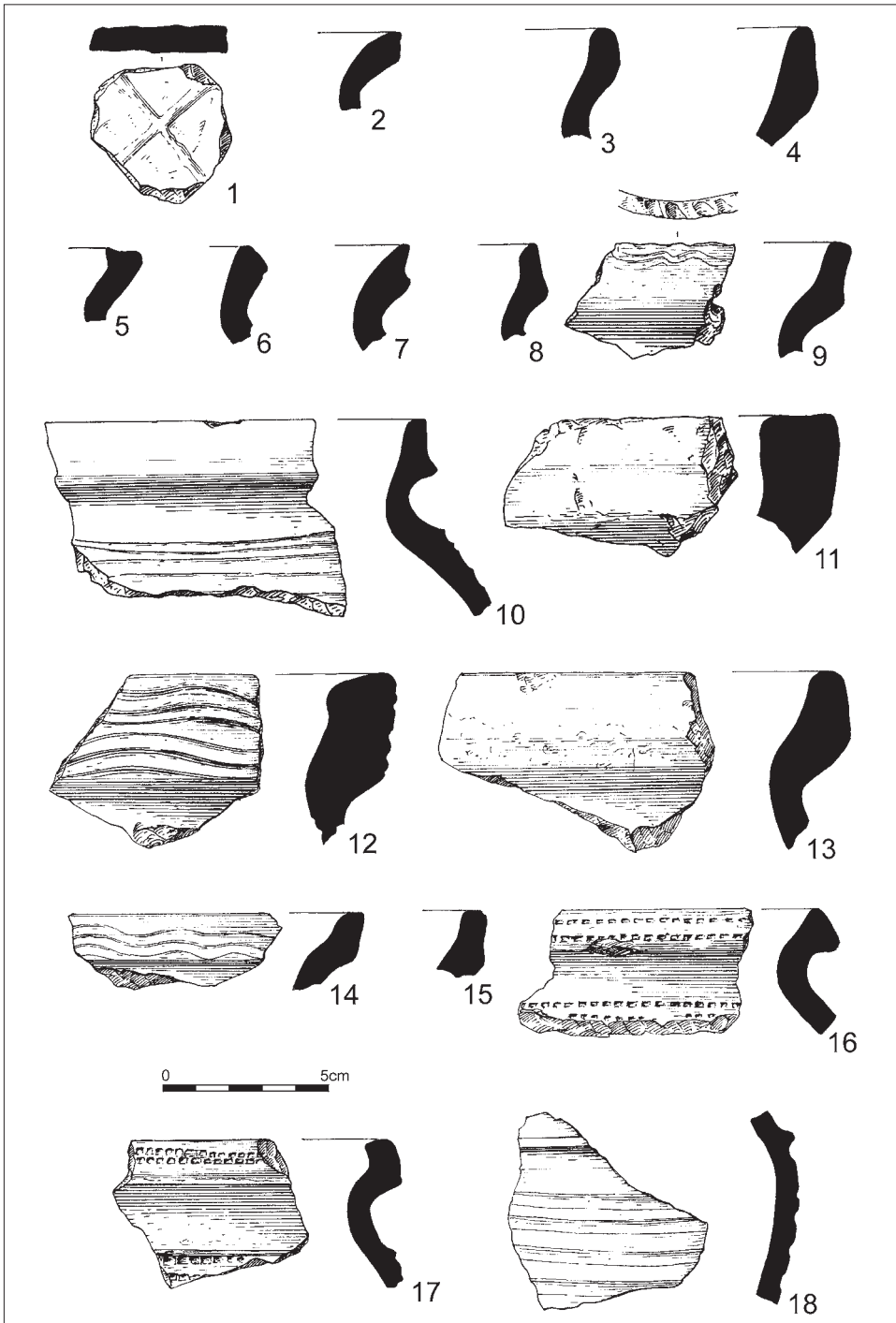
V přední části parcely pokračoval dál nárůst vrstev (obr. 4, 6, 9). Na horizont VS 1.2, na jehož povrchu ležela v sondě 01 v sektoru 01 (s. j. 176) a sektoru 03 (s. j. 906) ještě dvě topeniště, navázaly nesourodé planýrky s přítomností vypálené hlíny, snad související se zánikem nejstaršího podsklepeného domu. Členily je nejméně dvě dílčí úrovně se sloupovými jámami bez zřetelné funkce. V sondě 02 v sektoru 01, tedy nad jámou 600, se vytvořilo souvrství střídavých a prolínajících se hlinitých a kamenitých zemin (s. j. 227, 229–235, 250, 1123), kde byly rozlišeny čtyři úrovně s kúlovými a sloupovými jámami. Je zajímavé, že se užitý materiál podílem šterku odlišoval od okolních vrstev, účelem snad bylo zpevnění výplně starší jámy. Umístěním na povrchu souvrství v sondě 01 v sektoru 01–03 (s. j. 901, 902, s doprovodnými uhlíkatými vrstvami) a sondě 4 v sektoru H, I (tři fragmenty den, s. j. 924, 933 a 934) se udržuje přibližná kontinuita umístění topenišť zhruba uprostřed plochy a při jejím severozápadním okraji. Zасыpaný suterén s. j. 525 zasáhla první doložená jámka (s. j. 527/01) s vrstvami ještě horizontu VS 1.2 a následně i VS 2 ze závěru 13. století, další snad o něco mladší, která porušila přinejmenším vrstvu 285 z druhé poloviny 13. století, byla zčásti odkryta také na rozhraní přední a zadní části plochy (s. j. 543–568/01). Není jasné, k jaké obytné stavbě náležely; obě zanikly přibližně do poloviny 14. století. Bohužel nebyly zkoumány až na dno, jámka 543 do hloubky 2,9 m, jámka 527 jen 2,2 m.

Z méně obvyklých nálezů je třeba upozornit na páskový prsten se štítkem s puncovanou výzdobou s opakujícím se geometrickým motivem – soustavou křížků z vrstvy 119 (obr. 12:2). Podle Věry Šlancarové sahají počátky těchto prstenů do raného středověku a udržují se do 13. století (Šlancarová 2006, 60, 66). Zajímavý je i fragment kostěného obložení s rytým rostlinným ornamentem z vrstvy 227 nad jámou 600 (obr. 12:6). Lze uvést také snad bronzové lotové závaží miskovitěho tvaru o váze po dosti razantním očištění 21,49 g, což odpovídá jedné unci, tedy dvěma lotům čili osmině hřivny. Pochází z výplně největší jámky č. 543 (vrstva 314, asi 2–2,7 m od úrovně vyhloubení); nejde o funkční část výplně, nýbrž patrně o součást dorovnávací, zánikové výplně, obsahující směs keramiky 13. a počátku či první poloviny 14. století. Zmíněné závaží můžeme tedy na základě nálezového kontextu řadit do dosti širokého časového kontextu. Poměrně četné nálezy obdobných předmětů různých váhových kategorií souvisí dle Jiřího Doležela se silicí monetarizací a intenzitou směny vůbec, při současné rozřístěnosti platebních prostředků s významným podílem transakcí v neraženém kovu. Nikoliv náhodou se tyto předměty nejčastěji objevují ve městech a jiných trhových centrech v kategorii ztracených věcí (Doležel 2009, 184, 185, obr. 2 na s. 185, 187, 188, 192, 196, 198, 203 s další literaturou k problému). Nález naznačuje, že obyvatelé i relativně periferních částí Brna (viz níže) byli do směnných operací plně zapojeni, ať již v souvislosti s čistě obchodní činností nebo prodejem vlastních výrobků.

4. Období druhé poloviny 14. a počátku 15. století

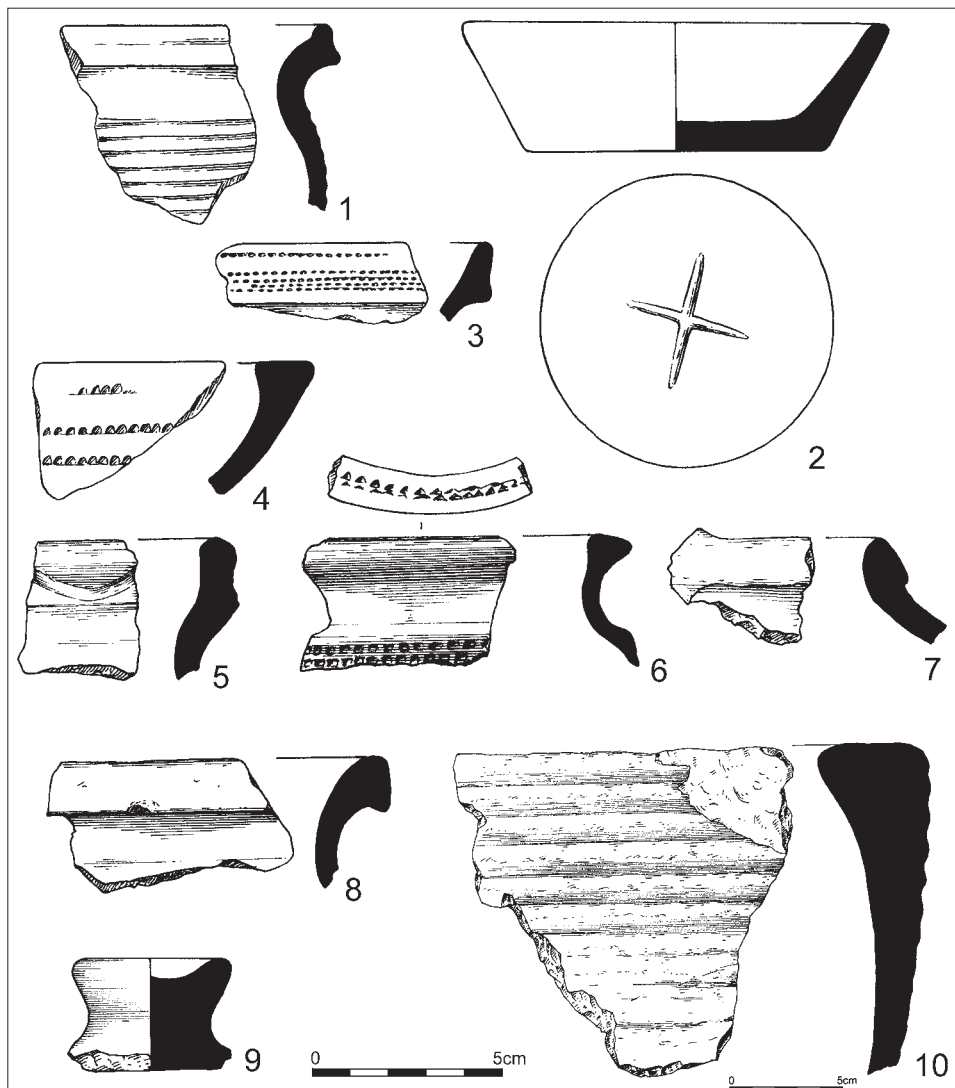
V přední části městiště byla zjištěna souvislá vrstva odpadového rázu s keramikou uvedeného období, v sondě 01 v sektoru 01 byla rozdělena vypáleným dnem topeniště s. j. 903 doprovázeným uhlíkatou vrstvou 124 (obr. 4:P1, P2). Do této fáze patří další, nejmladší sklep patrně dřevohliněného domu č. 639 (obr. 6), porušující vrstvu 271 z přelomu 13. a 14. až první poloviny 14. století. Sklep byl umístěn v jižní části městiště, blíže k uliční čáře než předchozí (čelo vzdáleno asi 3 m), zatímco severněji na volném dvorku se nadále utvářely sídlištní vrstvy. Ve dvorku ho doprovázel jakýsi sklípek (výkop 602 v sektoru 02 sondy 02) a na severním okraji plochy (sonda 01, sektory 01 a 02) šachtovitá jáma 503 (obr. 6). Podsklepený objekt zanikl, respektive byl dorovnan výplní, až kolem poloviny 15. století; v horní části záspy se nacházela mince určená J. Šmerdou jako peníz ražený v Čechách pravděpodobně až kolem poloviny 15. století.

I v tomto období, přesněji blíže jeho závěru, byla na severním okraji přední části parcely zaznamenána dna topenišť nejasné funkce (903, 937 na povrchu vrstvy 110 – obr. 4:P1). Zbytek pícky 937 by sice svým obloukovým tvarem mohl vyvolat představu nějaké výroby,

Obr. 7. Brno, Josefská 7. Keramika 12. a počátku 13. století. 1-4 – s. j. 1314; 5-11 – s. j. 112/2001; 12, 13 – s. j. 1354; 14-18 – s. j. 281. Kresba L. Dvořáková.

Abb. 7. Brno, Josefská-Str. 7. Keramik aus dem 12. und vom Beginn des 13. Jhdts. 1-4 – stratigraphische Einheit 1314; 5-11 – stratigraphische Einheit 112/2001; 12, 13 – stratigraphische Einheit 1354; 14-18 – stratigraphische Einheit 281. Zeichnung L. Dvořáková.

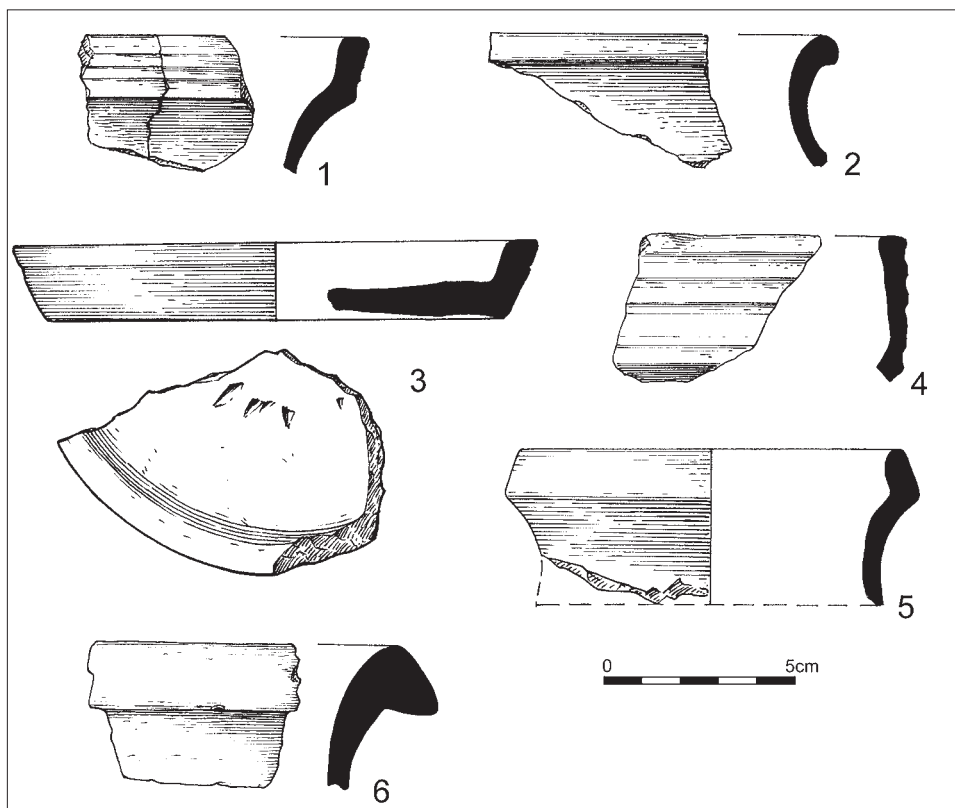

Obr. 8. Brno, Josefská 7. Keramika druhé čtvrtiny 13. století. 1–4, 9 – s. j. 120; 5–8, 10 – s. j. 240; 2, 4, 7–9 – zástupci vrcholně středověké inovace (kahan nebo miska, mísa, konvice s třmenovým uchem, hrnce, plochá poklička); ostatní představují tradiční produkci odpovídající stupni VS 1.1. Kresba L. Dvořáková.

Abb. 8. Brno, Josefská-Str. 7. Keramik aus dem zweiten Viertel des 13. Jhdt. 1–4, 9 – stratigraphische Einheit 120; 5–8, 10 – stratigraphische Einheit 240; 2, 4, 7–9 – Vertreter der hochmittelalterlichen Innovation (Brenner oder Schale, Schale, Kanne mit Bügelhenkel, Topf, flacher Deckel); der Rest ist traditionelle Produktion der Stufe VS 1.1. Zeichnung L. Dvořáková.

jakékoliv indicie však chybí. V zadní části městiště, asi 3,5 m od hradby, souvisela s provozem nejmladšího dřevěného domu skupina tří jímek (obr. 6:692, 693, 713, 715), z nichž s. j. 715 o hloubce 3,7 m byla po zaplnění zčásti vybrána do hloubky 2,8–3 m, dno srovnáno hliněnou úpravou a jáma byla v trochu jiném tvaru (713); asi ještě starší fáze 715 byla porušena jímku 693 o hloubce 3,1 m. Opodál náležela téměř období ještě jímka 692 o hloubce 3,4 m (obr. 10), která byla rovněž obnovena jen v horní části a zaplněna sídlištním odpadem z druhé poloviny 15. století.

Z nekeramických nálezů tohoto období si zaslouží pozornost duté sklo, vyhodnocené Hedvikou Sedláčkovou (v přípravě do tisku; k sortimentu předmětného období Sedláčková 2006, 204–212). Je tomu tak mimo jiné i vzhledem k okrajové pozici zkoumané parcely.

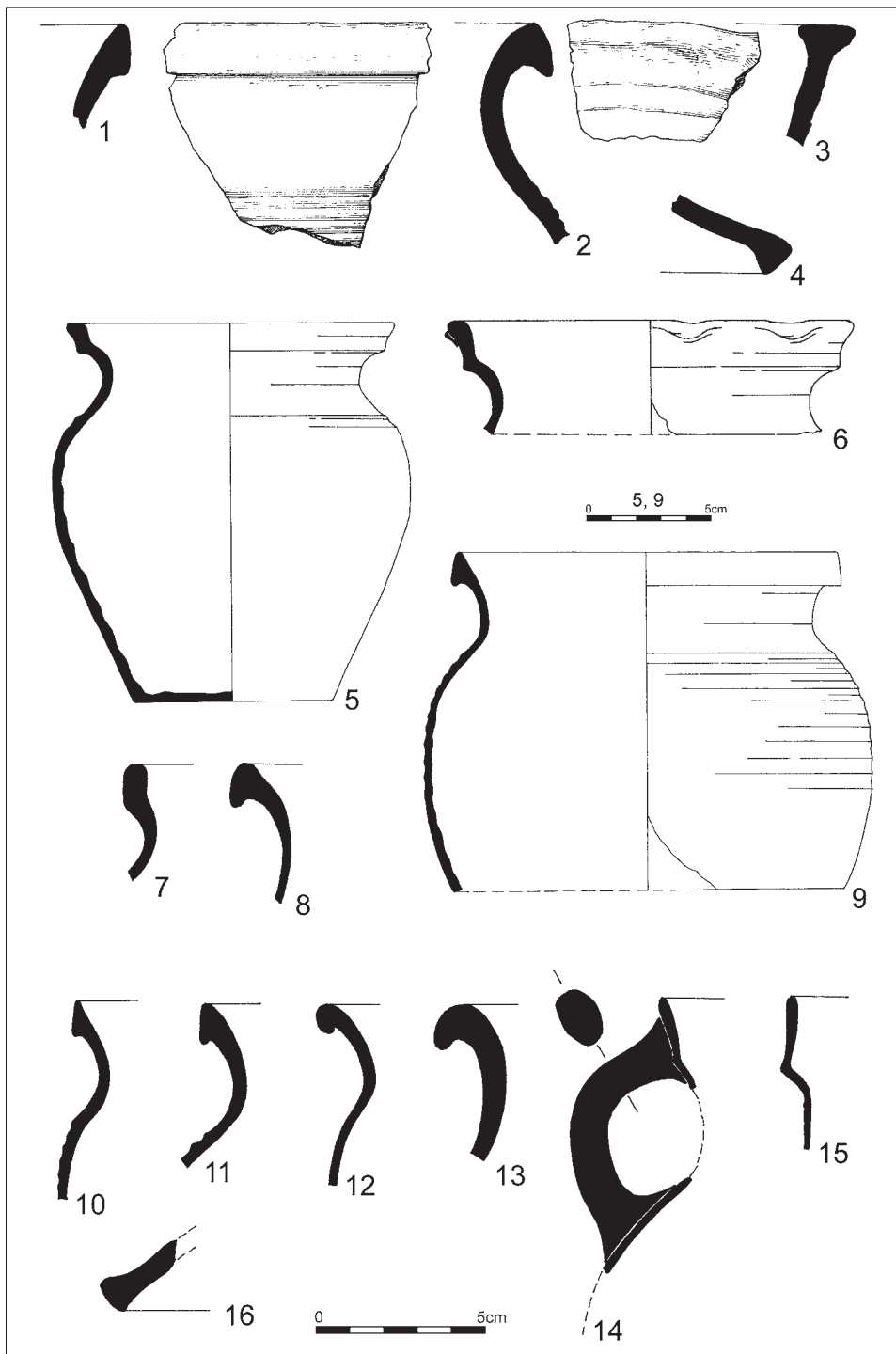
Obr. 9. Brno, Josefská 7. Keramika závěru 13. a první poloviny 14. století. 1–6 – s. j. 229. Kresba L. Dvořáková.

Abb. 9. Brno, Josefská-Str. 7. Keramik vom Ende des 13. und aus der ersten Hälfte des 14. Jhdts. 1–6 – stratigraphische Einheit 229. Zeichnung L. Dvořáková.

Ojedinelé zlomky se nacházely i v předchozích obdobích počínaje druhou čtvrtinou 13. století (vrstva 280, jímka 543), v relativně větších počtech je však zaznamenáváme ve druhé polovině 14. a první polovině 15. století, což souvisí s rozvojem domácí výroby, ve srovnání s předchozími obdobími již s cenově dostupnějšími produkty. Obvykle jde v jednotlivých vrstvách a výplních včetně jímky 693 o jednotlivé fragmenty, avšak starší fáze jímky 692 poskytla 61 zlomků náležejících pěti typům dutého skla. Lze uvést láhve poutnické a zásobní, číše a číšky s taženými kapkami, vysoké číše s nálepy, číšky domácí či středoevropské provenience. Pozoruhodný nález představuje zlomek okenního skla. Se sociálním profilem obyvatel souvisejí také některé další předměty. Z jímky 692 a 593, jakož i z vrstvy 129 pochází také po jednom kusu hrotů šípů (obr. 12:1) a z vrstvy 146 dva zlomky podkov a visací zámek; další zlomky podkov byly vhozeny do výplní jímek 692 a 693.

Z doby před polovinou 14. století se poprvé něco dozvídáme o obyvatelích ulice, tehdy zvané Česká – „*platea Bohemorum*“ –, a to z účetních pramenů, rejstříků a berních knih. V letech 1345–1347, 1348 a 1350 jsou dávky zdejších obyvatel, tedy patrně jejich části, uvedeny vždy hromadně. Do roku 1347 se nazývají „*pauperes de platea Bohemorum*“, v soupisu druhého výběru městské sbírky roku 1347 „*omnes alii de platea bohemorum*“, v letech 1348 a 1350 „*residentes in platea bohemorum*“.² Roku 1354 a později až do roku 1367 už tato skupina poplatníků není výslovně uvedena. Podle berního rejstříku z roku 1387 zde

² Označení „*pauperes*“ užívaly právě některé berní prameny z druhé poloviny 14. století pro méně solventní poplatníky i v jiných, nejen okrajových částech města (srov. Vičar 1965, 255, pozn. 35; 256, 261, 262).

Obr. 10. Brno, Josefská 7. Keramika z přelomu 14. a 15. století. Jímka 692, s. j. 1386. Kresba L. Dvořáková (1–4) a Š. Trávníčková (5–16).

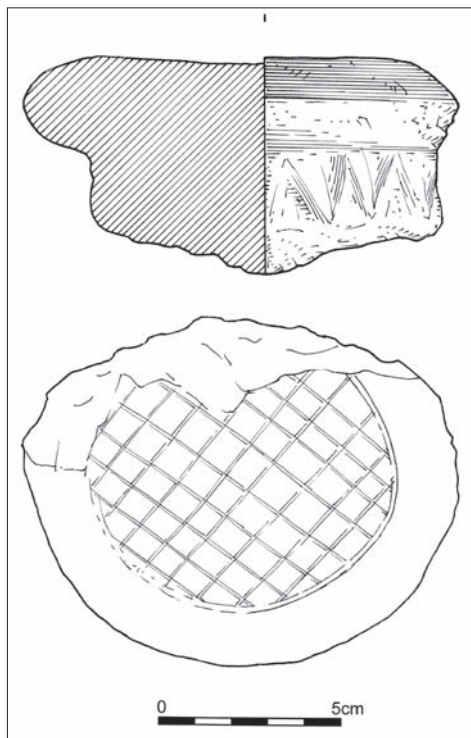
Abb. 10. Brno, Josefská-Str. 7. Keramik vom 14./15. Jhdt. Abwassergrube 692, stratigraphische Einheit 1386. Zeichnung L. Dvořáková (1–4) und Š. Trávníčková (5–16).

bydleli spolu s křesťany i Židé – „*judei in platea Bohemorum*“ – a platili individuálně velmi rozdílnými částkami v obdobně výši jako v ostatních částech města, byť nejvyšší kategorie plateb kolem jedné hřivny se zde nevyskytuje. Ve druhé polovině 14. století se Židé šíří z původního jádra ve Františkánské a Masarykově (tehdy Židovské) ulici i do ulice Orlí (Pamětní kniha 1343–1376, rejstřík, 913; Vičar 1965, 271, 273; Knihy počtů, 24, 40, 58, 65, 69, 123, 177; Brněnské berní rejstříky, 271–274). V případě oněch „*pauperes*“ ovšem nešlo o chudinu, jak se domníval Oldřich Vičar, nýbrž o nižší vrstvy brněnských poplatníků. Naznačují to údaje o držitelích domů v obou brněnských pamětních knihách (srov. rejstříky in Pamětní kniha 1343–1376; Pamětní kniha 1391–1515, viz rejstříky); k roku 1477 se zde uvádějí dva řezníci (Pamětní kniha 1391–1515, 376 č. 769). Nálezy skla i doklady užívání koní naznačují, že zde ve sledovaném období žily standardní měšťanské domácnosti.

Plynulý nárůst vrstev v první polovině 15. století končí, z následujícího období nic nedokládá obytnou zástavbu až do přelomu 18. a 19. století, přítomnost odpadních objektů z přelomu 15. a 16. až 17. století (nejméně čtyři jímky a odpadní jámy) však naznačují, že zde byla. Je však třeba mít na paměti, že v jižní části parcely zůstala rozsáhlá neprozkoumaná plocha, takže sled jímek není úplný. Snad až v první polovině 16. století byl v 8 m širokém pásmu u hradby zvýšen terén, setrvávající dosud v úrovni počátku 13. století, a to navážkami se směsí sídlištního odpadu, zejména keramiky v rozpětí 13. až první poloviny 16. století. Na posledních středověkých vrstvách byla v přední části městiště snad někdy v 17. století usazena hliněná, poměrně homogenní vrstva 107 o mocnosti 59–70 cm. Teprve do ní byly zapuštěny základy prvního, zčásti podsklepeného domu zděného z cihel budované technikou pilířů držících vynášecí pasy, který pocházel snad až z přelomu 18. a 19. století.³

V žádné fázi nebylo zjištěno ohraničení městiště vůči městské hradbě. Jakési vymezení bychom mohli hypoteticky spojit s ukončením souvrství 12.–14. století, avšak vzdálenost 8 m od hradby se zdá být příliš velká (při zbylé hloubce parcely 15 m).

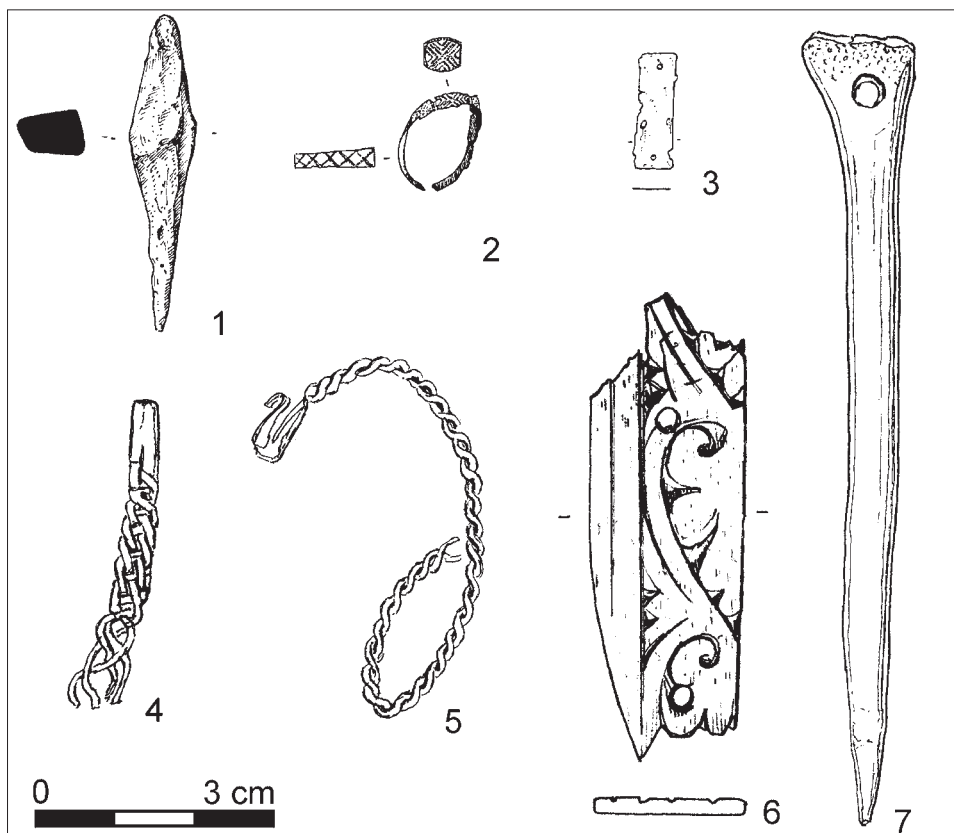
Obraz archeologické situace na parcele Josefská 7 naznačuje silně kontinuální ráz osídlení, do něhož postlokační vývoj ve druhé čtvrtině 13. století přinesl zvýšenou dynamiku i intenzitu a některé nové prvky, zejména podsklepené dřevěné domy a s určitým zpožděním i jímky. Asi teprve tehdy se stabilizovala komunikace, směrem k níž od té doby pozorujeme maximální nakupení dochovaných relikvů. Teprve mladší suterén ze 14. století se ale přimkl ke komunikaci, aniž by se uliční čára přinejmenším do první poloviny 15. století zastavěla. Je zajímavé, že proti jiným místům v Brně i dalších městech nedošlo k radikálnímu přelomu v ukládání odpadových uložení. Řada vrstev v mezidobí druhé poloviny 13. až první

Obr. 11. Brno, Josefská 7. Hlavice sloupku z vrstvy 1122. Kresba L. Dvořáková.

Abb. 11. Brno, Josefská-Str. 7. Säulenkapitell aus Schicht 1122. Zeichnung L. Dvořáková.

³ V zásypu základu pro nádvorní zeď uličního traktu byla nalezena slezská mince z roku 1696 užívaná dle Jana Šmerdy, který ji určil, až do 40. let 18. století. Neznamená však pro časové zařazení stavby nic více než datum „post quem“.

Obr. 12. Brno, Josefská 7. Výběr nekeramických nálezů. 1 – hrot šípů, s. j. 129, přelom 14. a 15. století; 2 – prsten se šitkem, s. j. 119, druhá polovina 13. století; 3 – kování, s. j. 1124, suterén 639, druhá polovina 14. až první polovina 15. století; 4 – zlomek šperku ze spletených drátků, s. j. 281, přelom 12. a 13. století; 5 – záušnice z tordovaného drátu, s. j. 120, druhá čtvrtina 13. století; 6 – kostěné obložení, s. j. 227, druhá čtvrtina až druhá polovina 13. století; 7 – kostěná jehlice únětické kultury z kontaktní vrstvy s. j. 244 mezi jámou 600 a pravěkým objektem č. 601. Předměty č. 2-5 vyrobeny z kovů na bázi mědi. Kresba L. Dvořáková.

Abb. 12. Brno, Josefská-Str. 7. Auswahl nicht keramischer Funde. 1 – Pfeilspitze, stratigraphische Einheit 129, 14./15. Jhdt.; 2 – Ring mit Platte, stratigraphische Einheit 119, zweite Hälfte 13. Jhdt.; 3 – Beschlag, stratigraphische Einheit 1124, Untergeschoss 639, zweite Hälfte 14. bis erste Hälfte 15. Jhdt.; 4 – Schmuckfragment aus geflochtenen Drähten, stratigraphische Einheit 281, 12./13. Jhdt.; 5 – Haarring aus tordiertem Draht, stratigraphische Einheit 120, zweite Hälfte 13. Jhdt.; 6 – Beinbesatz, stratigraphische Einheit 227, zweites Viertel bis zweite Hälfte 13. Jhdt.; 7 – Nadel aus Bein der Aunjetitzer Kultur mit Kontaktschichten der stratigraphischen Einheit 244 zwischen Grube 600 und frühzeitlichem Objekt Nr. 601. Die Gegenstände Nr. 2-5 wurden aus einem Metall hergestellt, das auf Kupfer basiert. Zeichnung L. Dvořáková.

poloviny 14. století má sice ráz spíše navážek, byť s relikty movité složky hmotné kultury, víceméně odpadový ráz však mají ještě mnohé vrstvy z počátku 15. století. Pozoruhodným jevem je prokládání vrstev topeništi, zejména poměrně stabilně při severním okraji stávajícího městiště, a to až do přelomu 14. a 15. století. Ani v jednom případě nedokážeme určit funkci těchto vesměs malých zařízení, nelze také prokázat jejich vazbu na nějaké stavby, ať již domy, či hospodářská zařízení, byť jednotlivé sloupové jámy v blízkosti některých ohnišť či pícek nevyklučují přítomnost nějakých konstrukcí, přístřešků apod. Absence stop po obytné zástavbě od pozdního 15. snad až do 18. století vzbuzuje mnoho otázek; z archeologické evidence tak unikají zřejmě nepodsklepené stavby na periferii, o jejichž konstrukci se můžeme jen dohadovat.

Srovnání s několika blízkými zkoumanými parcelami z hlediska prostorového vývoje ukazuje některé shody, ale i rozdíly. Blízké městiště Josefská 8 asi 15 m severozápadním směrem postrádalo osídlení 12. století (RS 4.3), a ani z první poloviny 13. století se zde nedochovaly souvislé odpadové vrstvy, byť výplň vápenky 525 s četnými zlomky keramiky

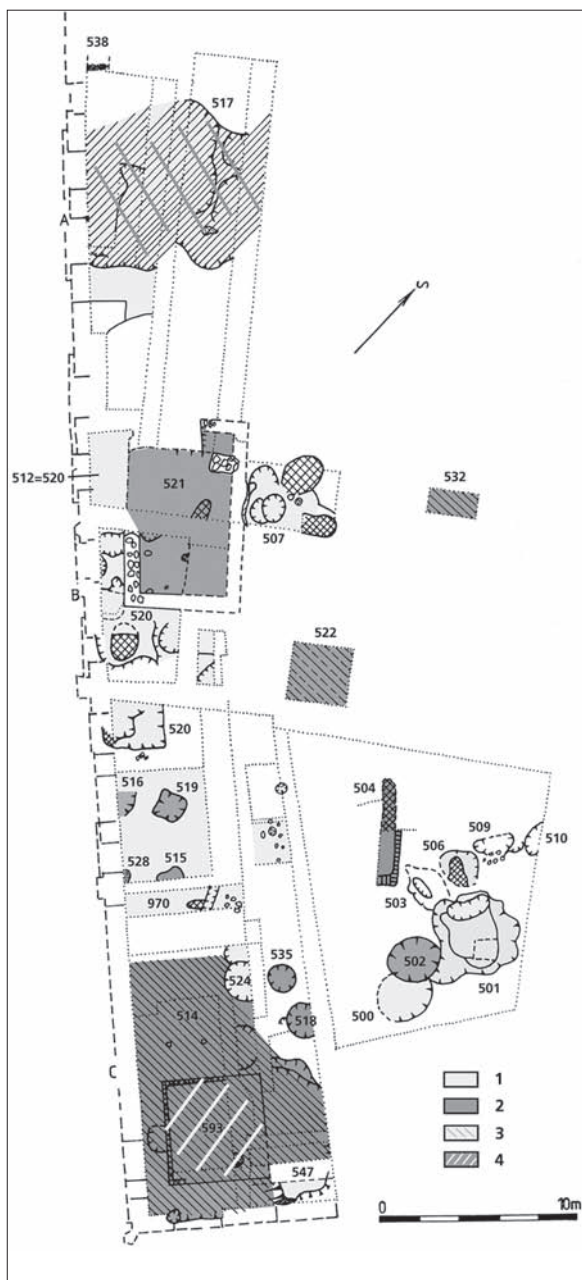
od 14. století Židy. Ráz tohoto prostoru před velkou asanací na přelomu 19. a 20 století doložený řadou historických plánů konce 18. a 19. století ovšem neodpovídá zdaleka stavu, jaký pro 13.–15. století naznačují archeologické situace v průzkumných šachtách z roku 1997 a 2010. Sídlištní vrstvy a zahluobené objekty, počínaje vápenkou na bázi sekvence, prozrazují přítomnost zástavby i v dnešní komunikaci. Pozoruhodný nález představuje dvoufázový palisádový žlab z 13. století (druhá čtvrtina?) zachycený v místě rovněž již v 90. letech minulého století demolovaného domu Františkánská 9 a snad i v jedné ze stavebních sond v „Římském náměstí“, který naznačuje přítomnost hrazeného areálu snad ještě z první poloviny 13. století v ploše historické komunikace (Dejmal et al. v tisku; Procházka 1998; 2000, 52–55; 2011, 237, 238).

Poněkud jinak se vyvíjela situace v areálu minoritského kláštera založeného asi ve 30. letech 13. století, při dnešní stejnojmenné ulici, která představuje severnější úsek trasy, jejíž součástí je i dnešní ulice Josefská (obr. 14 s příslušnými očíslovanými objekty). V letech 1987, 1988–1990 se zde podařilo prozkoumat podstatnou část západního křídla při komunikaci. Zásadní význam má zachycení předklášterního osídlení z přelomu 12. a 13. až první poloviny 13. století (Procházka 2000, 65–67; 2010, 230; 2011, 224–236). Zvláště v jižní části bylo zjištěno až 85 cm mocné souvrství často popelovitých vrstev, sloupových jam, žlábků a topenišť prozrazující značnou dynamiku změn různých aktivit. Počátky sekvence mohou spadat ještě do konce 12. století, byť nálezy soubory výlučně s keramikou horizontu RS 4.3 zde chyběly, avšak ukládání vrstev končí nejpozději v třetině 13. století. Jediným indikátorem druhu zde provozovaných činností je několik zlomků malých tyglíků souvisejících s prací s neželeznými kovy na bázi mědi (Procházka–Hložek–Holubová Závodná 2011, zvl. 72). Do téhož horizontu náleží i zahluobený objekt a čtyři soujámí s patrně chlebovými pecemi (501, 506, 507, 512=520, 547). Druhá fáze, spojená již se založením města, se člení do dvou odlišných částí, jejichž vzájemný vztah však není ve všech směrech jasný. Jde jednak o profánní měšťanskou zástavbu, zděnou i dřevěnou, jednak o první zděné stavby konventu minoritů. Nejstarší zděná budova kláštera založená před rokem 1239 na východní straně rajskeho dvora porušila zmíněné předlokačnické souvrství, avšak západní křídlo kvadratury z druhé poloviny 13. či počátku 14. století při komunikaci bylo mimo jiné zapuštěno do nejmladšího soujámí č. 517 bez zjištěných pyrotechnologických zařízení, které bylo zasypáno keramikou stupně VS 1.2. S pozdně románskou výstavbou asi souvisí nejstarší vápenka 538, která je pravděpodobně starší než jádro stojícího klášterního chrámu sv. Janů asi z druhé poloviny 13. století (naposled Kudlíková 2011, 93). Klášterní trakt také překryl ruiny sklepa zděného domu (č. 521) vzdáleného asi 1 m od uliční čáry s množstvím keramiky druhé poloviny 13. století se staršími rezidui v závalu (Procházka 2003). Pokud by již ve 30. letech 13. století západní část parcely patřila rádu, měli bychom zde co do činění s ještě románským zděným domem snad z 20. let 13. století; v tomto smyslu byl nález také dosud interpretován. Nelze však vyloučit, že při ulici se ještě až do počínající druhé poloviny 13. století rozvíjela měšťanská zástavba včetně zmíněného soujámí a klášterní area se rozšířila ke komunikaci s určitým zpožděním. Tuto hypotézu podporují i podsklepené dřevohliněné domy (s. j. 532, 522). Pravděpodobný fragment takové stavby č. 532 s jen orientačně stanovenou dobou existence (druhá polovina 13. století?) porušený hroby z doby života konventu byl odkryt za zmíněnou zděnou stavbou. Další obdobný suterén vyplněný zčásti mohutným požárovým závalem s keramikou pokročilé druhé poloviny 13. století či nejpozději počátku století následujícího stál o něco blíže k uliční čáře než předchozí (č. 522). Zmíněný zděný dům u komunikace mohl být tudíž postaven zhruba současně či později s nejstarším zděným objektem kláštera. Při stavbě sice jednoznačně porušil výplně soujámí datovatelné od přelomu 12. a 13. až nejpozději do počínající druhé čtvrtiny 13. století (č. 512=520), vyšší uložení z pozdního 13. století, které jednoznačně prořala až rabovací jáma ke zdivu, mohly vzniknout až u stojící stavby. Tento příklad ukazuje, jak obtížné je někdy upřesnění časového zařazení jen na základě stratigraficky uspořádaných keramických souborů.

V jižní polovině dnešní konventní zástavby (tzv. malá kvadratura) je situace jasnější – zde se i v postlokačnickém období rozvíjelo profánní osídlení s velkým podsklepeným dřevěným

Obr. 14. Brno, Minoritská 1. Areal minoritského kláštera, plán předklášterního osídlení. 1 – osídlení přelomu 12. a 13. až první čtvrtiny 13. století s vrstevami, výkopem a soujámími s pecemi 501, 506, 507, 520, 547 a dalšími jámami (zvláště 524); 2 – soujámí 517 s keramikou druhé čtvrtiny 13. století; 3 – pozůstatky aktivit druhé poloviny 13. až počátku 14. století: 504 – teplovzdušné topení, 500, 535 – jímky, 514, 522, 532 – suterény dřevohlinitých domů, 514, 515, 516, 519, 528 – jámy různých funkcí, 521 – suterén zděného domu; 4 – 593 – vápenka z přelomu 13. a 14. století, 538 – okraj vápenky nejasné datace v rámci 13. století, patrně ještě druhá čtvrtina, v téže době mohly vzniknout i domy č. 514 a 521. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

Abb. 14. Brno, Minoritenklöster-Str. 1. Areal des Minoritenklosters, Planskizze der Besiedelung vor dem Kloster. 1 – Besiedelung vom 12./13. bis erstes Viertel 13. Jhdts. mit Schichten, Aushub und Grubenkomplex mit Öfen 501, 506, 507, 520, 547 und weiteren Gruben (besonders 524); 2 – Grubenkomplex 517 mit Keramik aus dem zweiten Viertel des 13. Jhdts.; 3 – Überreste der Aktivitäten der zweiten Hälfte des 13. bis zum Beginn des 14. Jhdts.: 504 – Warmluftheizung, 500, 535 – Abwassergruben, 514, 522, 532 – Untergeschosse von Holz-Lehm-Häusern, 514, 515, 516, 519, 528 – Gruben verschiedener Funktionen, 521 – Untergeschoss eines Hauses aus Mauern; 4 – 593 – Kalkofen aus dem 13./14. Jhdts., 538 – Rand des Kalkofens mit unklarer Datierung im Rahmen des 13. Jhdts., offenbar noch zweites Viertel, in diesem Zeitraum könnten auch die Häuser Nr. 514 und 521 entstanden sein. Archiv Archaia Brno, o. p. s.

domem (č. 514), při ulici doprovázeným dvěma jímkami. Při komunikaci zde tehdy nelze počítat se souvislou zástavbou; severně od domu byly například zjištěny dva snad zásobní šachtovité sklípky (č. 515, 519). Záhadná je funkce trosek otopného zařízení (s. j. 504) ve dvoře malé kvadratury, rámcově datovatelného do druhé poloviny 13. století. Bylo vybudováno z cihel, mírně zapuštěno do podloží a konstrukci i výskytem valounů sloužících ke kumulaci tepla v destrukci silně připomíná teplovzdušná topení; mohlo však jít o lážeňskou pec (Tuchen 2001). Teprve na počátku 14. století se sem rozšířily zděné traktory konventu. S nimi souvisí také mladší vápenka č. 593.

I ve zkoumané části areálu konventu jsou vzhledem k absenci dokladů plotů či jiných ohrad velké potíže s řešením otázky prvotní parcelace, kterou lze pouze odhadovat na základě rozmístění reliktní obytných stavení, jímek a některých jiných zahloubených útvarů. Zdá se však, že již osídlení na přelomu 12. a 13. století respektuje komunikaci Minoritské ulice. O její stratifikaci máme stále málo informací. Před klášteřem byly například roku 1999 dokumentovány tři průzkumné šachty, z jejichž stěn prozrazujících komunikační ráz souvrství byly získány malé soubory (v řádu jednotek) keramiky první poloviny 13. století. Zejména šachta č. 3 poskytla ve druhé nejspodnější vrstvě jen zlomky tradiční produkce s výzdobou radélkem (Peška 2001). Se vši opatrností zde nelze vyloučit těsně předlokační původ zmíněné cesty (k problému počátků uliční sítě srov. Procházka 2009, 108; 2011a, zvl. 186; Merta et al. 2008, zvl. 147).

I v areálu minoritského kláštera tedy máme co do činění s dynamickými změnami, kdy nové prvky vstupují postupně do starší zástavby; radikální přelom přineslo zastavění celé plochy objekty řádového domu.

Pohled na jednu z parcel jihovýchodní části Brna ve stručném srovnání s okolím ukázal na složitý proces utváření městské zástavby zejména tam, kde do nového organismu bylo integrováno starší osídlení. Bohužel zatím snad vyjma Opavy, kde se ovšem předlokační horizont projevuje dosti nevýrazně (např. Zezula–Kiecoň–Kolář et al. 2007), nemáme k větší komparativní analýze na území českých zemí dostatek podkladů. Není tomu tak proto, že by nebyl k dispozici dostatek prozkoumaných archeologických situací, ale spíše z důvodu slabé pozornosti, jež se tomuto problému dosud věnuje.

Prameny a literatura

- BRNĚNSKÉ BERNÍ REJSTRÍKY: Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století. Prameny dějin moravských sv. 8 (Urbánková, K.–Wihodová, V., edd.). Brno 2008.
- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I., 1992: Pozůstatky středověkého osídlení na Orlí ulici v Brně – Remnants of Middle Ages Estate in the Orlí Street in Brno, Forum Brunnense 1992, 21–31.
- DEJMAL, M.–HOLUB, P.–KOLARÍK, V.–MERTA, D.–PEŠKA, M.–SEDLÁČKOVÁ, L.–ZBRANEK, H.–ZŮBEK, A., v tisku: Brno (okr. Brno-město) – Brno (Bez. Brno-město), PV 52.
- DOLEŽEL, J., 2009: Středověká miskovitá (lotová) závaží v českých a moravských nálezech – Mittelalterliche Napfgewichte (Einsatzgewichte) in den Funden aus Böhmen und Mähren, PV 49 (2008), 183–215.
- DRÁBKOVÁ, K., 2009: Zpráva o provedení analýzy. Středočeské muzeum v Rožtokách, rkp. uložen v archivu Archaie Brno, o. p. s.
- HOLUB, P.–KOLARÍK, V.–MERTA, D.–PEŠKA, M.–POLÁNKA, P.–SEDLÁČKOVÁ, L.–ZAPLETALOVÁ, D.–ZŮBEK, A., 2007: Brno (okr. Brno-město) – Brno, Bez. Brno-město, PV 48, 410–461.
- 2008: Brno (okr. Brno-město) – Brno, Bez. Brno-město, PV 49, 351–393.
- 2009: Brno (okr. Brno-město) – Brno, Bez. Brno-město, PV 50, 345–376.
- HOLUB, P.–KOVÁČIK, P.–MERTA, D.–PEŠKA, M.–PROCHÁZKA, R.–ZAPLETALOVÁ, D.–ZŮBEK, A., 2002: Předběžné výsledky záchranných výzkumů v Brně v roce 2001 – Vorläufige Ergebnisse archäologischer Rettungsgrabungen im Jahre 2001, PV 43, 71–114. Brno.
- HRUBÝ, V., 1960: Raněstředověké poklady šperků na Moravě – Frühmittelalterliche Schatzfunde von Silberschmuck in Mähren, ČMMZ – Acta musei moraviae XLV, 83–106.
- KNIHY POČTŮ: Knihy počtů města Brna z let 1343–1365 (Mendl, B., ed.). Brno 1935.
- KUDLÍKOVÁ, M.: 2011: Portály brněnských mendikantských klášterů, BMD XXIV, 91–103.
- MERTA, D.–PEŠKA, M.–SEDLÁČKOVÁ, L.–ZŮBEK, A., 2008: Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna? – Der Jakobsplatz – eines der Zentren der Lokation Brünns?, Forum urbes mediae aevi IV, 144–161.
- PAMĚTNÍ KNIHA 1343–1376: Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379). Prameny dějin moravských sv. 8 (Flodr, M., ed.). Brno 2005.
- PAMĚTNÍ KNIHA 1391–1515: Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515. Prameny dějin moravských sv. 19 (Flodr, M., ed.). Brno 2010.
- PEŠKA, M., 1999: Brno (okr. Brno-město), Orlí ul. č. 3, parc. č. 190 – Brno (Bez. Brno-město), PV 40 (1997–1998), 297–298.
- 2001: Brno, sondy ke kolektoru Josefská–Minoritská–Orlí–Františkánská, NZ uložen v archivu společnosti Archaie Brno, o. p. s., č. j. 24/01.
- PROCHÁZKA, R., 1996: Brno – Josefská ul. č. 8, NZ uložen v ÚAPP Brno, č. j. 86/96a, b.
- 1997: Brno, Josefská ul. č. 10, NZ uložen v ÚAPP Brno, č. j. 63/97.
- 1998: Brno, Římské nám. – sondy, NZ uložen v archivu společnosti Archaie Brno, o. p. s., č. j. 05/98.

- 1999: Brno (okr. Brno-město). Ulice Josefská č. 8, parc. č. 226 – Brno (Bez. Brno-město), PV 39 (1995–1996), 378–379.
- 1999a: Brno (okr. Brno-město). Ulice Josefská č. 10, Františkánská č. 8, parc. č. 569, 570 – Brno (Bez. Brno-město), PV 39 (1995–1996), 383–384.
- 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna. K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech – Entstehung der mittelalterlichen Stadt – Beispiel Brünn (Zur Frage der Widerspiegelung der Gesellschaftsveränderung in archäologischen Quellen), In: *Mediaevalia archaeologica 2* (Ježek, M.–Klápště, J., edd.), 7–158. Praha – Brno.
- 2003: Pozdně románský dům z areálu minoritského kláštera v Brně – Das spätromanische Haus im Areal des Minoritenklosters in Brno, PRP 10, č. 2, 163–168.
- 2009: Otázka předlokačního a lokačního Brna v konfrontaci písemných a archeologických pramenů – Die Frage von Brünn/Brno vor der Ortsbestimmung und danach, In: *Trnava a počiatky stredovekých miest*. In: *Pamiatky Trnavy 12* (Zuffová, J., ed.), 103–112. Trnava.
- 2010: Odraz vrcholné středověké urbanizace v archeologických pramenech na základě vybraných příkladů – Widerspiegelung der hoch – bis spätmittelalterlichen Urbanisierung in archäologischen Quellen, PV 51 (2010), 209–247.
- 2011: Archeologické doklady výroby z 12.–13./14. století v jihovýchodní části Brna, ve vztahu k vývoji zástavby – Archäologische Produktionsbelege aus dem 12.–13./14. Jahrhundert im Südostteil der Stadt Brno/Brünn im Bezug auf die Bebauungsentwicklung, *Forum urbes medii aevi VI*, 212–251.
- 2011a: Ulice a náměstí středověkého Brna – Straßen und Plätze in Brno während des 13. Jahrhunderts. In: *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowożytnego miasta Europy Środkowej*. *Wratislavia Antiqua t. 13* (Krabath, S.–Piekalski, J.–Wachowski, K., edd.), 179–194.
- PROCHÁZKA, R.–HLOŽEK, M.–HOLUBOVÁ ZÁVODNÁ, B., 2011: Doklady neželezné metalurgie z Brna – Josefské ulice – Belege für Buntmetallurgie aus dem Ende des 12. Jahrhunderts aus Brünn (Brno), Josefská-Straße, AR LXIII, 65–89.
- PROCHÁZKA, R.–PEŠKA, M., 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století – Grundlinien der Entwicklung der Keramik von Brno im 12.–13./14. Jahrhundert, PV 48 (2007), 143–299. Brno (součástí je Gregerová, M.–Procházka, R., Exkurs. K současnému stavu petrografického výzkumu brněnské keramiky 12.–13. století ve vztahu k distribuci surovin výrobků, 271–284).
- SEDLÁČKOVÁ, H., 2006: Ninth- to Mid-16th-Century Glass Finds in Moravia, *Journal of Glass Studies* 48, 191–224.
- ŠLANCAROVÁ, V., 2006: Středověké prsteny z Brna – Mittelalterliche Fingerringe aus Brünn, BMD XIX, 57–77.
- TUCHEN, B., 2001: *Heizeinrichtungen* im öffentlichen Badhaus des 14.–18. Jahrhunderts in Süddeutschland und der Schweiz. In: *Zwischen den Zeiten*. Archäologische Beiträge zur Geschichte des Mittelalters in Mitteleuropa. *Studia honoraria 15*. Festschrift für Barbara Scholkmann (Pfrommer, J.–Schreg, R., edd.), 83–92. Rahden/Westf.
- VIČAR, O., 1965: Místopis Brna v polovici 14. století (prostor uvnitř městských hradeb), BMD VII, 242–291.
- ZEZULA, M.–KIECON, M.–KOLÁŘ, F., 2007: Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy – Archäologische Belege zur Entwicklung des Grundrisses, des Straßennetzes und der Parzellierung im mittelalterlichen Troppau, *Forum urbes medii aevi IV*, 118–145.
- ZŮBEK, A., 2002: Brno, Josefská 7, 9, Novobranská 24, 26, 28, NZ uloř. v archivu společnosti Archaia Brno, o. p. s., č. j. 25/01.

Zusammenfassung

Was die archäologischen Quellen über die räumliche Entwicklung des nordöstlichen Teils von Brünn für die Zeit vom 12.–15. Jahrhundert am Beispiel der Parzelle des ehemaligen Hauses in der Josefská-Str. Nr. 7 aussagen

Den südöstlichen Teil des historischen Brünns stellt innerhalb der Stadtmauern ein lose abgegrenztes Areal dar, das die Straßen Františkánská, Minoritská und Josefská umfasst (Abb. 1). Dort wurden in den Jahren 1987–2007 mehrere archäologische Rettungsgrabungen durchgeführt, die einen interessanten Einblick in die verschiedenartige, relativ ungestörte Geländesituation bietet. Im vorliegenden Beitrag wird den Ergebnissen der 1988, 1992 und 2001 erfolgten Freilegungsarbeiten in der Josefská-Str. Nr. 7 (Konskriptionsnr. 513, Parzelle 231) Beachtung geschenkt, d.h. der Parzelle, die an der Stadtmauer anliegt.

An der Fundstelle blieben Relikte der vom 12. bis 15. Jahrhundert erfolgten kontinuierlichen Besiedelung erhalten, dies in Form einer Schichtenfolge der Stärke 0,8–1,1m, die um Gruben ergänzt wird, und zwar teilweise bis hin zur Straßenflucht.

Die mittelalterliche Besiedelung hatte ein Areal eingenommen, das bereits in der Bronzezeit genutzt worden war. Die Fülle der Mikrophasen lässt sich in vier Hauptetappen untergliedern:

1. Zweite Hälfte 12. bis Anfang 13. Jahrhundert. Die Besiedelung umfasst zwei Keramikentwicklungsstufen (Abb. 7) und wird durch Schichten, Gruben, Unterbauten von Feuerstellen sowie durch Fragmente von Pfostenbauten charakterisiert (Abb. 3, 4). An die historische Straßenflucht verlagert sich die Besiedelung

erst zu Beginn des 13. Jahrhunderts. Hinten wurde zur Wende des 12./13. Jahrhunderts eine Metallgießerei betrieben, die mit Kupferlegierungen arbeitete, wie durch den Abfall von Schmelztiegelbruchstücken und das Fragment eines bronzenen, prismenförmigen Halbfabrikats aus Grube Nr. 694 (Abb. 5) belegt wird. Außer Keramik verdient auch das Fragment eines großen Haarrings aus dem geflochtenen Draht einer Kupferlegierung Beachtung (Abb. 12:4).

2. Zeitraum vom zweiten Viertel bis Anfang zweite Hälfte 13. Jahrhundert (Abb. 3:5, Abb. 8). Die Besiedelung schließt mit zahlreichen Schichten an die Straßenflucht an, wo sich der wesentliche Teil der Aktivitäten abspielt. Eine Schlackenkonzentration am NW-Rand deutet auf eine Schmiede hin, die wohl auf der Nachbarparzelle Josefská-Str. Nr. 5 betrieben wurde. Damals entstand etwa 8–11 m von der Straßenflucht entfernt das Untergeschoss eines Holzhauses, während es vorne eine großräumige, verfüllte Grube (Lehmgrube) gab, die womöglich bereits gegen Ende des vorhergehenden Zeitraums ausgehoben worden war. Auch mit dem Bau der Stadtmauer war bereits begonnen worden. Von den Funden muss auf einen nicht vollständigen, deformierten, großen Haarring aus dem geflochtenen Kupferdraht einer Kupferlegierung (Abb. 12:5) und auf das Kapitell einer Säule mit Crinoiden-Kalkstein hingewiesen werden, die der frühen, sog. burgundischen Gotik der Zisterzienser zugeordnet werden kann (Abb. 11).

3. Zeitraum ab zweiter Hälfte 13. bis 1. Hälfte 14. Jahrhundert. Im vorderen Parzellenteil nahm die Stärke der Schichten, die teilweise den Charakter hatten, planiert worden zu sein, weiterhin zu (Abb. 4, 6, 9). Am Nordrand der Fläche wurde eine gewisse Kontinuität der Feuerstellen unbekannter Funktion beibehalten. Damals waren die beiden ältesten Abwassergruben ungefähr in der Mitte der Fläche eingetieft, von denen eine den erwähnten Keller des Holzhauses störte. Von den ungewöhnlicheren Funden muss auf einen Bandring mit punzverzerrter Platte (Abb. 12:2) und auf ein Lot hingewiesen werden, das dem Gewicht einer Unze entsprach.

4. Zeitraum ab zweiter Hälfte 14. bis Anfang 15. Jahrhundert. Dabei handelt es sich um die letzte Periode mit Bildung der Abfallschichten im vorderen Teil der Fläche. An der nördlichen Seite ist der Betrieb der Feuerstellen am Ausklingen (Abb. 4). In diese Phase gehört ein weiterer – der jüngste – Keller des offenbar aus Holz-Lehm gebauten Hauses, der im Südtel der Parzelle untergebracht war. Er befand sich etwa 3 m von der Straßenflucht entfernt, während weiter nördlicher in einem kleinen Hof mehrere zeitgleiche Gruben freigelegt wurden und sich im hinteren Bereich der Parzelle drei verschieden alte Abwassergruben befanden, zwei mit Belegen einer Erneuerung (Abb. 6). In diesem Zeitraum kommen neben der Keramik (Abb. 10) Belege für die Verwendung von Glas hinzu, ein von der Qualität her guter Fundkomplex stammt aus einer der Abwassergruben (Nr. 692). Mit dem sozialen Profil der Bewohner hängen auch Pfeilspitzen und Hufeisen zusammen (Abb. 12:1). Die städtischen fiskalischen Quellen bezeichnen in den Jahren 1345–1347 die dortigen Bewohner als „*pauperes de platea Bohemorum*“. Sie deuten darauf hin, dass dort zumindest bis Mitte des 14. Jahrhunderts verhältnismäßig schlechter gestellte Bürger gewohnt haben.

Für den Zeitraum von der zweiten Hälfte des 15. bis offenbar tief ins 18. Jahrhundert hinein liegen uns von der Parzelle keine Belege für Wohnbauten vor, obwohl Abfallobjekte nicht fehlen. Das erste Steinhaus war wohl das klassizistische Objekt, das zu Beginn der archäologischen Grabung abgerissen wurde.

Das Bild der archäologischen Situation auf der Parzelle in der Josefská-Str. Nr. 7 deutet auf einen stark kontinuierlichen Besiedelungscharakter hin, in den die Entwicklung nach der Lokation im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts eine gesteigerte Dynamik und Intensität sowie einige neue Elemente brachte, besonders die unterkellerten Holzhäuser und mit gewisser Verspätung auch Abwassergruben. In Richtung Straße kann ab dieser Zeit eine maximale Anhäufung erhaltener Relikte beobachtet werden, somit stabilisierte sie sich wohl erst damals.

Die Fundsituation der Josefská-Str. Nr. 7 wurde mit den knapp charakterisierten Verhältnissen von besonders zwei weiteren, flächenhaft untersuchten Fundstellen in diesem Stadtteil verglichen, und zwar mit der Josefská-Str. Nr. 8 (Abb. 13) und mit dem Areal des etwas nördlicher liegenden Minoritenklosters (Abb. 14). Es wurden einige gemeinsame Züge, aber auch Unterschiede ausgemacht. Besonders die erstgenannte Fundstelle hatte einen sehr komplizierten Prozess durchgemacht, eine typische städtische Bebauung durchzusetzen, als noch in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts eine Abwassergrube auf der ganzen Parzelle ältere Produktionsobjekte ersetzte und eine kontinuierliche Bebauung mit Mauern erst in der Spätgotik erfolgte. Im Raum des Minoritenstifts wurde eine vor der Lokation erfolgte Besiedelung erst zur Wende des 12./13. Jahrhunderts festgestellt, anschließend vermischte sich dort die städtische Bebauung auf interessante Weise mit dem sich weiterentwickelnden Kloster, das spätestens zu Beginn des 14. Jahrhunderts die gesamte heutige Parzelle einnahm.

Die Entwicklung der mittelalterlichen Besiedelung im nordöstlichen Teil war noch im 13. Jahrhundert von der Tatsache gezeichnet, dass es sich um ein Areal handelte, das bereits vor der Lokation von der heimischen Bevölkerung besiedelt war. Die Entwicklung der Parzellennutzung weist dort starke Züge von Kontinuität auf, nach und nach kommen jedoch einige Errungenschaften der Zivilisation auf, wie unterkellerte Häuser und Abwassergruben es waren.

PhDr. Rudolf **Procházka**, CSc., Archaia Brno, o. p. s., Bezručova 15, 602 00 Brno, rudprochazka@seznam.cz; rprochazka@archaiabrno.cz

Mgr. Antonín **Zúbek**, Archaia Brno, o. p. s., Bezručova 15, 602 00 Brno, azubek@archaiabrno.cz